

19. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA KAZAN TATAR EDEBİYATI VE MAARİFETÇİLİK HAREKETİ

*Alsu KAMALIEVA**

ÖZET

19. yüzyılın sonlarında Tatar aydınlarını, sanatçıları derinden etkileyen en önemli fikir ve edebiyat akımı Maarifetçilik¹ hareketidir. Bu hareket kısa zaman içerisinde Tatar aydınları arasında etkisini hissettirmeye başlar. Aydınlanma hareketi Batı Avrupa'da 18. yüzyılda başlarken, Kazan Tatarları arasında 19. yüzyılda kendini gösterir. Çünkü, 1. Petro'nun başlattığı reformlar 2. Katerina tarafından da yeni reformlarla pekiştirilir ve bu da Rusların Batı Avrupa seviyesine ulaşmasını sağlar. Bu durumda Müslüman Türk asıllı halklardan olan Kazan Tatarlarının, Hristiyan Ortodoks Rus hakimiyetinden ve onun baskısından kurtulmaları için kendilerine gelmeleri, kendilerine dönmeleri gerekiyordu. Bunun için önceleri medrese çevrelerinde, münkariz içtihadı (kapalı olan içtihadı) açmak, yenilikler karşısında dine uygunluk bilgilerini bulup çıkarmak gerekiyordu. Bu gerekliliği ortaya atan Abdürrahim Utız İmeni (1754-1834) ve Abdünnasır Kursavi (1776-1812) ile Maarifetçilik akımı başlar. Kendini ve evreni tanıma ile Tanrıyı tanıma inancından yola çıkan Maarifetçiler, halkı eğitmeye, onları medenileştirmek için bilgilendirmeye çalışırlar. Bu hareketin önde gelen fikir ve edebiyat adamları: Şehabeddin Mercanî (1816-1889), Zahir Bigiyev (1870-1902), Abdurrahman İlyasî (1856-1895), Hüseyin Feyizhanov (1828-1866), Kayyum Nasrî (1825-1902), Fatih Kerimi (1870-1937), Miftaheddin Akmolla (1831-1895) gibi isimlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kazan Tatar Edebiyatı, Maarifetçilik Hareketi, 19. yüzyıl, Şehabeddin Mercanî.

* Dr.: Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Görevlisi.

¹ Aydınlanma Hareketi

ABSTRACT

The Enlightening Movement in The Second Half of 19 Century, the Kazan Tatar Literature

At the end of the nineteenth century, one of the main streams that influenced the Tatar intellectuals, actors and actresses is the enlightening Movement as a very important ideal and literal flow. This movement starts to take place in a very short time amongst the Tatar intellectuals. While the enlightening movement is beginning in the 18th century in the Western Europe, it will appear among the Kazan Tatars in the next century or in the 19th century. Because, the revolutions begun by I. Petro are followed by ones made by Catherina the second, and it enables the Russian people reach to the level of Western Europe. In this case, the Kazan Tatarian people, who are one of the Turkish-Muslim origin, to leave the Christian Ortodox Russian sovereignty and its pressure, are essential to adapt themselves in ancient origins. For this reason, at first, at medresseh arounds, to open the closed-conuiction, it is needed to find out the theological knowledges that are closer to religion against the innovations. This necessity pointed out by Abdürrahim Utuz İmeni (1754-1834) and Abdünnasır Kursavi (1776-1812), the enlightening act (movement) begins. The enlighters first admitt to know humans, universe and God and then start to educate and train the people by informing them with new innovations to make them civilized people. The leading persons of this movement are as follows.

Key Words: *The Kazan Tatar Literature, The Enlightening Movement, 19th Century Shebeddin Merchani.*

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatarlarının Siyasî ve Sosyal Durumu

Dönemin Tatar edebiyatını ve Maarifetçilik hareketini tam olarak kavrayabilmemiz için Kazan Tatarlarının bu süreçteki siyasal ve sosyal durumuna bir göz atmamız gerekir.

Rusya'da başlayan halk hareketleri, 19. yüzyılın ortalarında büyük bir hızla Kazan Tatarları arasında da kendisini hissettirmeye başlar. Bu hareketler halkın içinde bulunduğu içtimai durumlardan ve ekonomik sebeplerden ileri gelmektedir. İdareciler, devletin başındakiler, halkın daha da ileri giderek hareketlerinde başarıya ulaşacaklarından çekinerek ve buna çare olarak kısıtlayıcı birtakım reformlar yaparlar. 1861 yılında bu reformlar kalkar ve köylüler kısmen özgürlüğe kavuşur. Ülkede kapitalizm rüzgarları esmektedir. Kazan Tatar halkı da diğer Türk halkları gibi bundan etkilenirler. Çar'ın izlemiş olduğu kolonileştirme politikası Kazan Tatar halkına da maddi ve manevi olarak tesir eder. Ekonomik hayatı ticaretle sınırlı olan, geçimini ticaretle sağlayan Kazan Tatar halkına hükümet bir

sürü engellemeler koyar. Fabrika açma, başka halklarla ticaret yapma kurallara bağlanır ve hatta yasaklanır. (Gaynullin, 1979)

Kazan Tatarı tüccarlar 19. yüzyılın ortalarından itibaren işlerini sadece ticaretle sınırlı tutmayarak değişik alanlara da yönelirler. Fabrikalar açarlar, yeni iş kaynakları bulurlar. Kazan Tatarlarının ticaret hayatı, sanayileşmeye doğru ilerler. Sibiry'a'da, Orenburg'da, Ural'da birçok zengin ortaya çıkar. Sonra Kazan'da, Ufa'da, Samara'da, doğudan batıya, kuzeyden güneye kadar sanayileşme hareketi başlar. Şehirleri saran sanayileşme kısa bir süre içinde köylerde de etkisini gösterir. Artık tarlalarda makinelerle iş yapılır. Köylülerin yaşamları değişir, çünkü tarlaların yerine fabrikalara yönelirler. Böylece köy ile kent arasında bir bağ kurulur. Bazı köylüler demiryollarında, fabrikalarda çalışmak için çeşitli şehirlere giderler. Özellikle Donbas'ta 1850'li yıllarda Kazan Tatarlarının sayısı artar. Köyden çıkan birtakım insanlar da şehirde çalışmak yerine tahsil yapmayı tercih ederler ve ilimle uğraşmaya başlarlar. Bunlar geri döndüklerinde, köylerine yeni duygular, yeni düşünceler getirirler. Kazan Tatarları arasında eskiden beri süregelen olan birtakım alışkanlıklar halk tarafından terk edilir, yeni düşüncelere, bilim ve sanata doğru yönelişler başlar. Kazan Tatar halkı, büyük pazarlarda Rusya ve başka halklarla karşı karşıya gelir ve bu insanlardan birçok şey öğrenir. Rusya'nın yeni düşüncelerini, bilim ve sanatla ilgili takip ettiği metotları öğrenme ihtiyacı hissederler. Bu yüzden ticaret hesabını tutmanın, alım satımdaki hesapları iyi yapmanın, ellerindeki ürünleri en iyi şekilde pazarlamanın yollarını öğrenmenin gereğini anlayıp kendilerini eğitmek için ilme, irfana, aydınlığa yönelirler (Minigolov, Sadretdinov, 1994).

Bu devirde faaliyet gösteren mektep ve medreseler birtakım ihtiyaçlara cevap veremez. Bu okullar sadece molla, yani din adamı yetiştirir ve bunların çoğunluğunu da kadimciler oluşturur.

Kadimciler Avrupa medeniyetleriyle ilgilenmenin, onlarla ilişki kurmanın günah olduğu yolunda fetvalar verirler, gericiliği ısrarla savunurlar. Çar da bunları destekler. Çünkü onlar halkın arasında ikilik çıkarır ve kardeşi kardeşe düşürür. Bu durum da Çarın "böl ve hükmet" politikasına uygun düşer. Ancak artık her tarafta yeni düşüncelerin rüzgarları eser. Eskinin kuralları yeniliklere ayak uyduramaz, işte bu yüzden hiç kimse yıllarca ezilen halka "dur!" diyemez.

Maarifetçilik Hareketi:

Maarifetçilik hareketi böyle bir tabloda Tatar coğrafyasında ortaya çıkar. Öncelikle okullarda birtakım reformlar yapılır. Dini bilgilerle birlikte öğrencilere kendi ana dillerinde fen bilimleri de öğretilmeye başlanır. Yeni ilmi metotlar uygulamaya konulur. Birinci sınıftan itibaren çocuklara okuma

ve yazma öğretilmeye başlanır. Eğitim alanındaki bu yeniliklere "Usul-i Cedit" (yeni usul, yeni yol) adı verilir. Bu devir, ceditçiler hareketinin başladığı bir dönemdir. Eski şeylerden vazgeçmeyenlere "Kadimciler", yenilik isteyenlere de "Ceditçiler" denir (Minigolov, Sadretdinov, 1994).

Kazan Tatarları arasında yayılan bu hareket aslında, "Maarifetçilik", yani aydınlanma hareketidir. Bu hareket kısa zaman içerisinde her tarafta etkisini hissettirmeye başlar. Aydınlanma hareketi Batı Avrupa'da 18. yüzyılda başlarken, Kazan Tatarları arasında ise 19. yüzyılda kendini gösterir. Çünkü 1. Petro'nun başlattığı reformlar, 2. Katerina tarafından da yeni reformlarla pekiştirilir ve bu da Rusların Batı Avrupa seviyesine ulaşmasını sağlar. Bu durumda Müslüman Türk asıllı halklardan olan Kazan Tatarlarının, Hıristiyan Ortodoks Rus hakimiyetinden ve onun baskısından kurtulmaları için kendilerine gelmeleri, kendilerine dönmeleri gerekir. Bunun için önceleri medrese çevrelerinde, münkariz içtihadı (kapalı olan içtihadı) açmak, yenilikler karşısında dine uygunluk bilgilerini bulup çıkarmak gerekir. Bu gerekliliği ortaya atan Abdürrahim Utız İmeni (1754-1834) ve Abdünnasır Kursavi (1776-1812) ile Maarifetçilik akımı başlar. Kendini ve evreni tanıma ile Tanrıyı tanıma inancından yola çıkan Maarifetçiler, halkı eğitmeye, onları medenileştirmek için bilgilendirmeye çalışırlar. (Kursavi, 1903) Bu hareketin önde gelen fikir ve ilim adamları: Şehabeddin Mercani (1816-1889), Zahir Bigiyev (1870-1902), Abdurrahman İlyasi (1856-1895), Hüseyin Feyizhanov (1828-1866), Kayyum Nasrıy (1825-1902), Fatih Kerimi (1870-1937), Miftaheddin Akmolla (1831-1895) gibi isimlerdir (Minigolov, Sadretdinov).

Maarifetçilik akımı Kazan Tatarlar arasında olduğu gibi, diğer Türklerde de etkisini göstermiştir. Azerbaycan'da Mirza Fethali Ahundov, Kazakistan'da Cokan Velihanov, Abay Kunanbayev, Kırım'da İsmail Gaspıralı bu hareketin önemli isimlerindendir.

İsmail Gaspıralı, 1851-1914 yılları arasında yaşar. O, sadece Kırım Tatarlarının değil, bütün Türk halklarının da yazarıdır. Türkçe, Farsça, Arapça, Fransızca ve Rusça'yı iyi bilir. Rus ve Kazan Tatar okullarında tahsil görür, 1866 yılından sonra ilmini arttırmak için İstanbul'a gelir, çeşitli dergi ve gazetelerde makaleler yazar. 1875 yılında Bahçesaray'a döner. Ceditçilik hareketine katılarak birçok yerde okullar açar. Ana dilde ders kitapları bastırır (Tatar Edebiyatı Tarihi, 1985). Bütün zorlukları aşarak Rus hükümetinden yasal olarak gazete çıkarmak için izin alır. 1883 yılında en nihayet, "Tercüman"ı çıkarmaya başlar ve bu gazete 1918 yılına kadar varlığını devam ettirir. "Tercüman", İdil-Ural boylarından Kafkasya'ya, Orta Asya'dan Türkiye'ye kadar her yerde basılır. Bu gazetenin hemen her sayısında İ.Gaspıralı "Dilde, İşte, Fikirde Birlik" düşüncesiyle sadece Tatar halkını değil, bütün Türk halklarını birleşmeye çağırır. Yine bu evrede

ilerlemiş olan Rus ve Avrupa medeniyetlerinin örnek alınması gerektiğini de yazılarında vurgular.

1818 - 1889 yıllarında yaşamış olan alim, pedagog, tarihçi, filozof Şebabetin Mercani, Kazan Vilayeti'nin Arca Üyezi² Yabancı köyünde dünyaya gelir. Doğunun büyük alimleri Farabi, Beyruni (Biruni), İbn-i Sina gibi şahısların eserlerini öğrenmiş, Arapça ve Farsça'sını ilerletmiş; eserlerinin bir kısmını Arapça yazmıştır. Mercani'nin otuzdan fazla eseri vardır ve bunların büyük bir kısmı tarihle ilgilidir. Felsefi karakterde olan eserlerinden biri "Nezuretu'l-Hak"ı 1870'de yazar, halkının tarihini anlatan "Müstefadü'l-Ahbar fi Ahvali Kazan ve Bolgar" adlı eserinin birinci cildi 1885'te ve 1897'de, ikinci cildi ise 1900'de basılır (Yusupov, 1981; Abdullin, Heyrullin, 1976; M, Ahmetzyanov, 1990).

Ş. Mercani, büyük fikir, bilim, din, tarih, kültür adamıdır ve aynı zamanda arkeologdur. A. İbrahimov onu "Büyük üstat" diye adlandırırken, A. Tukay da "Şehab Hazret" şiirinde ondan şöyle bahseder (Tukay, 1903):

*"Maarif için ilk önce adım atan,
Millet için paha biçilemez Hazret."*

Hüseyin Feyizhanov 1828 yılında Safacay köyünde doğmuştur. İlk eğitimini köy okulunda aldıktan sonra eğitimine Kazan'da devam eder. İlmını arttırmak için Arap, Fars, Türk, Rus dillerini öğrenir ve bu dillerde eserler okur. Üniversitede Ş. Mercani, A.K.Kazembek, İ.N.Berezin gibi büyük ustalardan dersler alır. 1855 yılında üniversitede Türk-Tatar dil ve edebiyat okutmanı olarak dersler vermeye başlar. Aynı zamanda o, ilimle de uğraşmaya başlar. Rusya İlimler Akademisiyle bağlantılar kurarak Kırım ve Kasım Hanlıklarının bilinmeyen tarihlerini arşivlerden gün yüzüne çıkarır. Bolgar³ mezar taşlarını okur, 1860'ta İmparatorluk Arkeoloji cemiyetinin Kazan Tatarlarından ilk üyesi olarak seçilir.

H. Feyizhanov'un Kazan Tatar Maarifetçilik hareketine olan en büyük hizmeti kuşkusuz, eğitim alanında yapmış olduğu reformlardır. O, öğrenciler için yeni bir eğitim sistemi geliştirmiş, öğrencilerinin ana dillerinde ve Batı dillerinde eğitim yapmasını sağlamıştır (Usmanov, 1980). H. Feyizhanov, 1866 yılında doğduğu köyde vefat eder.

Bu dönemde K. Nasrıy, F. Halidi, H. Feyizhanov gibi bir grup yazar Doğu Edebiyatındaki klasiklerin eserlerini Kazan Tatarcasına çevirmişler, bu tür eserlerdeki insanlık, adalet, cömertlik gibi hümanist düşünceleri halka yaymaya çalışmışlardır (Tatar Edebiyatı Tarihi, 1985).

² kazası

³ Volga Bulgarları

Maarifçi yazarlar insanların mutlu ya da mutsuz olmalarını, onların cahilliklerine, eğitimsizliklerine bağlamaktadırlar. Mutlu olmaları için eğitim şart olur.

Çocuğun ilk eğitim alması gereken yer ailedir. Bu yüzden, her şeyden önce anne ve babalarının eğitilmiş olmaları gerekmektedir. Medrese sisteminin de değişmesi gerekir. Eğitim kurumlarında reform şart olur. Maarifetçi yazarlar bunların hepsini eserlerinde yansıtır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Kazan Tatar Edebiyatı, Maarifetçilik Realizminin etkisi altında kalır (Tatar Edebiyatı tarihi, 1985).

Kazan Tatar Edebiyatının Yeniden Yükselişi

19. yüzyıldaki Kazan Tatar Edebiyatının yükselişinde, 19. yüzyılın ikinci yarısında söz sanatında elde edilen başarıların payı büyüktür. Bu devirde Maarifetçilik ve Realizm büyük yer tutmaktaydı. Bu yolda ilerleyen Maarifetçiler ile Realistler halkın yaşayış biçimlerini ön plana çıkararak, onların eğitilmesi gerektiğini ispat ettiler. Kazan Tatar halkının ancak akıl, eğitim ve fen ile ilerleyebileceğini ortaya koydular.

19. yüzyılın başlarında Kazan Tatarı edebiyatçıları arasında, “Doğu'ya mı, yoksa Batı'ya mı yönelmelidir?” konusunda tartışmalar vardı. Bazı yazarlar, doğulu oldukları gerekçesi ile doğuyu savunurken, bir grup yazar da tekniği sebebiyle batıyı savunmaktaydı. Maarifetçi realistler Batı'ya önem verir oldular. Edipler, maarifetçiler ile ceditçilik arasında sıkışıp kalmıştı. Aslında her ikisinin de amacı aynı doğrultuda birleşiyordu.

Realizm, yaşanan olayları, yaşanmakta olan her şeyi olduğu gibi gözler önüne serer. Maarifetçi realizmde ise, akıl, eğitim, terbiye, bilim ile diğerlerinden ayrılan insanların yaşadıklarını anlatır ve sonunda bir ders alma fikri vardır. Olanı değil, olması gerekeni işler (Azat, Ehmedullin, 1993). Tenkitçi realistler ise; cemiyetteki olayları, kişilerin yaşayışını, toplumdaki bozuklukları ince, alaylı bir dille ele alır ve tenkit eder (Hatipov, 1997). Fakat bu türlerin hepsi de insana hizmet eder, onun çevresi ile olan olayları işler. Demek ki bu türleri kesin çizgilerle birbirlerinden ayırmak doğru değildir.

19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kazan Tatar Piyesi ve Maarifetçilik Hareketi:

Kazan Tatar piyasesi, diğer edebi türlere göre çok geç tarihlerde oluşmaya başlar. Bu tür, Kazan Tatar edebiyat ve sanat dünyasına, 19. yüzyılın sonlarına doğru, 1880'li yıllarda girer (Mirnigolov; Sadretdinov, 1994).

Piyesin Kazan Tatar edebiyatına bu gecikmeli girişinin sebebini Kazan Tatar tarih ve kültürünün gelişmesinde aramak gerekir.

Kazan Tatar kültürünün temel düşüncesinde yer alan Müslümanlığın, sahne sanatlarına olumsuz baktığının varsayılması, bu türde eser verilmesinin gecikmesinde en önemli faktör olur. Halk günah olduğu fikriyle tiyatro eserleri ve sanatlarına baştan beri soğuk bakar.

Bu noktada, piyes türünün edebiyata gecikmeli olarak girmesinin sadece Kazan Tatar edebiyatında olmadığını vurgulamak gerekir. Pek çok milletin edebiyat dünyası piyes türü ile geç tanışmıştır. Mesela, Rus edebiyatında da ancak 18. yüzyılda örnekler verilmeye başlar (Tatar Edebiyatı Tarihi, 1985).

Kazan Tatarları Maarifetçilik hareketi, düşünce ve modern sanatlara büyük ilgi gösterir ve bu türlerde eserler vermeye başlar (Voljski Vestnik, 1898).

İlk Kazan Tatar piyes yazarı Abdurrahman İlyasi olur. 1887'de yazdığı "Biçare Kız" piyesi, Kazan Tatar edebiyatının bu alandaki ilk örneğidir. Abdurrahman İlyasi tahsil hayatına medresede başlar. Daha sonra Rusça öğrenir ve Rus edebiyatına ilgi duyar. Buradan dünya edebiyatlarına açılarak geniş bir edebi kültür edinir. Abdurrahman İlyasi özellikle de tiyatro ile ilgilenmektedir. Ünlü Kazan Tatar âlimleri Şehabeddin Mercanı ve Kayyum Nasrıy ile arkadaşlık eder. Kazan Üniversitesi'nin bilim kuruluna üye seçilir. İlyasi'nin "Biçare Kız", "Genç Kız ve Hanımlara Hediye" adlı iki eseri günümüze kadar ulaşmıştır.

Kazan Tatar edebiyatında batı tarzı yazılmış ikinci piyesin yazarı ise Fatih Halidi'dir. Halidi'nin "Redd-i Biçare Kız" adlı eseri, ilk piyesten 1 yıl sonra, 1888'de kaleme alınır. Her iki piyeste de hümanist düşüncenin ön planda olduğu gözlenir (Mehmudov, İlalova, Gızzet, 1988; Tatar Edebiyatı Tarihi, 1985).

Bu ilk örnek sanatçıdan sonra, Kazan Tatar piyesinin diğer bir önemli kişiliği Ali Asker Kemal'dir (Ganieva, Gıylecev, İslamov, Kazan, 1996). A. Kemal, Kazan Tatar piyes tarihinin kurucusu kabul edilir (Ehmedullin, 1993). İlk eserleri 1898'de ortaya çıkmaya başlar. "Bahtsız Yiğit", "Üç Bedbaht" isimli dramları ve Türkiye Türkçe'sinden aktardığı "Zavallı Çocuk" piyesi 1900'den itibaren yayımlanmaya başlanır.

Kazan Tatar piyesi dram ve komedi olmak üzere iki ayrı kolda gelişmeye başlar. İlk dram örneklerinden sonra, ilk komedi eseri olarak "Komedi Çistay" görülür. 1895 yılında ortaya çıkan bu komedinin yazarı belli değildir.

Diğer Sanat Dallarında Maarifetçilik Hareketinin Etkileri:

1905-1907 yıllarındaki inkılabı katılan Kazan Tatarlarının bu eylemlerinin ardında yatan bir çok neden arasında asıl neden, onların, bağımsızlık elde etme düşüncesi idi.

16. yüzyılda Moskova devleti, İdil-Ural boyundan, Orta Asya'dan Sibiryaya kadar her yerde hakimiyet kurmak ister. Zulüm gören, ezilen halk ise bunu istemez ve her fırsatta Rusya hükümetine karşı ayaklanır. Bu milli hareket çeşitli zamanlarda ve çeşitli yerlerde sık sık ortaya çıkar.

Kazan Tatarlarında ise, bu milli hareketlerden biri, Veyisevciler adı ile bağlantılıdır. Bahaeddin Hamza oğlu Veyisev, 19. yüzyılın ikinci yarısında dini yozlaştıran her türlü etkenden temizlemek için bir mücadeleye girer. Ona göre din, müftüler, imamlar, hocalar tarafından sömürülmektedir. Bu sebeple Veyisevciler halkı bu tip din simsarlarına karşı örgütlenmeye çağırırlar. Zenginlerin, ağaların hakimiyetine dayanmayan bir örgütlenme yolunu seçmişlerdir. Hareketleri bir süre sonra idarenin, özellikle, Çar'ın çıkarlarını zedelemeye başlayınca, örgütçe Sibiryaya sürülürler. Bahaeddin Veyisev 10 yılını sürgünde geçirir ve çeşitli işkencelere maruz kalır. 1904 yılında oğlu Aydar Veyisev babasının yarım kalan işini devam ettirmeye kalkınca, yönetim tarafından o da sürülür. 1917 Şubat ihtilalinden sonra Aydar Veyisev kendi hareketini Bolşevik hareketi ile birleştirir. Başlangıçta iyi gibi görünen bu kararın, daha sonra yanlış olduğu ortaya çıkar. Bolşevikler sadece işçi sınıfını savunmaktaydı, Veyisevciler ise zengin fakir farkı gözetmeden herkesi savunmaktadır. Bolşevikler Müslümanların birleşerek bir güç olmasından korktukları için, 1921 yılında yapılan bu birleşme anlaşmasını feshederler.

1905-1907 yıllarındaki inkılap hareketleri yönetimi değiştiremeye bile büyük yenilikler yapar. Tatarlar arasında ilk defa gazete ve dergi hayatı başlar. 1905 yılında Petersburg'da ilk Tatarca gazete "Nur" yayımlanmaya başlanır. Aynı yıl "Kazan Haberleri", "Fikir" adlı gazeteler de çıkarılır. Bunlardan hemen sonra da Kazanlı öğrenciler tarafından "El-İslah" gazetesi çıkarılır. 1906 yılında Kazan'da birbiri ardına "Yıldız", "Azat", "Azat Halk", "Ural" isimli diğer gazeteler yayın hayatına başlar (İdil, 1911).

"Tan Yıldızı" adlı gazete A. İshaki, F. Tuktarov, S. Remiev'ler tarafından Kazan'da aralıklı olarak çıkarılır.

"Yıldız" isimli gazete bu süreli yayınlar arasında en uzun ömürlü olanıdır. 1906'dan 1918'e kadar yayın hayatını sürdürür. A.A. Kemal, A. Tukay, H. Atlasi, A. İbrahimov, Z. Velidi, M. Gafuri, S. Ahmediyev gibi yazarlar bu gazetelerde varlıklarını göstermişlerdir.

Gazetelerin yanı sıra aynı yıllarda dergiler de yayın hayatına girmeye başlar. "EI-Asru'l-Cedid", "Okklar" gibi hiciv dergileri, "Karçığa",

"Çöküç". "Top", "Yesin", "Yalt Yolt" isimli dergiler onlarca yıl varlıklarını sürdürürler, özellikle "Şura" ve "An" dergileri Tatar edebiyatına çok şey kazandırır. Yine "Dünya ve Maişet", "Din ve Edep" isimli dergiler, Tatar halkını eğitmek, onları milli ve dini ruhta terbiye etmek, örf ve adetleri muhafaza etmek yönünde büyük adımlar atmışlardır.

Kısaca, 20. yüzyılda çıkan dergi ve gazeteler, her açıdan Kazan Tatar halkını bilgilendirmek ve eğitmek amacını güdüyordu.

19. ve 20. yüzyılda insanların çıkar yuvaları haline gelen okullar, bu yıllarda tekrar gözden geçirilerek, iyileştirilmeye başlanır. Okullar, Kazan Tatarı olan nitelikli öğretmenlerle, yeni bir çehreye bürünmeğe başlar. Okullarda Kazan Tatar eserlerinin yanında Rus eserleri de okutulur. Bu tür çalışmalar neticesinde 1903'te A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit" adlı eseri okutulmaya, bundan kısa bir süre sonra da öğrenciler tarafından sahnelenmeye başlanır. 1906'da ise A. İshaki'nin "Üç Hatın Bilen Tormış"⁴ adlı eseri sahneye konur. Bu bir topluluk önünde sergilenen ilk oyun olarak değerlendirilmektedir. Bunlardan iki hafta sonra Kazan'da "Gıyışık Belası"⁵, "Kızganiç Bala"⁶ adlı eserler resmi kurumların izniyle sahnelenir. Böylece tiyatro sanatı da kendinden söz ettirir. Çeşitli zamanlarda, A.İshakî'nin "İki Aşık", "Aldım-Verdim", "Üç Kadınla Hayat", A. Kemal'in "Bahtsız Yiğit", Y. Veli'nin "Üyat yeki küzyeşi"⁷, "D. Tajdorov'un "Genç Kadın" gibi eserleri sahnelerde seyircileriyle buluşur. Bu durum, 1910 yılında "Seyyar" isimli toplulukların Kazan'a gelmesine kadar devam eder. Bundan sonra ise artık Tatar profesyonel tiyatro sanatı başlar. Bu sanat Kazan Tatar medeniyetine büyük faydalar sağlar.

19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılın Başlarında Tatar Edebiyatında diğer Akımlar:

19. yüzyılın sonlarından itibaren 20. yüzyılın başlarına kadar, Kazan Tatar Edebiyatında bir tür zenginliği, değişik stiller görmekteyiz. Oysa bu durum Avrupa'da böyle olmamıştır. Akımlar, birbirleri ardına gelmiştir Klasisizm, Realizm, Natüralizm vs. Oysa Kazan Tatarlarında bunlar aynı dönem içinde farklı ediplerce kullanılmış, işlenmiştir. İşte bu yüzden bu devirde Kazan Tatar Edebiyatı oldukça zengin bir görünüme sahiptir.

20. yüzyılın başlarında ortalık durgun değildi. 1904-1905 yıllarında Japonya ile savaş sürmekteydi. 1905-1907 yıllarında halkın birleşerek Çar'a karşı isyan hareketleri gündemde idi. Bütün bu olaylar, doğal olarak

⁴ "Üç Kadınla Hayat"

⁵ "Aşk Belası"

⁶ "Zavallı Çocuk"

⁷ "Utanç ya da Gözyaşı"

edebiyata da girdi. Yaşanan bütün bu zorluklar eserlerde Realizm ve Romantizmi bir arada kullandı. S. Remiev'in "Tan Vakit", A. İbrahimov'un "Genç Yürekler", Derdemend'in "Korab", F. Burnaş'in "Tahir ile Zöhre", H. Taktaş'ın "Azrailler" (1916), "Gökten Sürülmüşler" (1918) adlı eserleri Romantizmin etkisindedir. Aynı zamanlarda Fransa'da ortaya çıkan Modernizm, Empresyonizm, Ekspresyonizm ile, İtalya'da ortaya çıkan Futurizm gibi akımlar da vardı ve bunlar Kazan Tatar Edebiyatına da girmişti. Ş. Kemal'in "Akçarlaklar"ı Empresyonizmin etkisindedir.

Yazarlar genellikle eserlerinde olaylarla kişileri birbirlerine bağladılar. Ekspresyonizmde ise, insanlar olaylarla değil, iç dünyalarıyla ifade edilmektedir, ifadeleriyle okurları etkilemek ekspresyonistlerin esas amaçlarıdır. F. Emirhan, S.Remiev, Derdimend gibi ediplerin eserlerinde bu özellikleri görmekteyiz.

Kazan Tatar Edebiyatında Sembolizmin etkilerini de görmekteyiz. H. Taktaş'ın "Azrailler", "Gökten Sürülmüşler" adlı eserlerinde bol bol sembollerden yararlanılmıştır.

Kazan Tatar Edebiyatında zaman zaman da Akmeizmin etkileri de görülmektedir. Sevgi, hoşgörü üzerine kurulmuş olan bu akım da edebiyatımızda yer almıştır.

Kazan Tatar Edebiyatı kendi içerisinde iki büyük dönem geçirmiştir. İlki 13-14. yüzyılda, diğeri de 20. yüzyılın başlarında. Eserlerde akımların, türlerle birlikte yürümesi bu dönemlerde gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde edebiyat yeni türlerle tanışmıştır.

20. yüzyılın başlarında Kazan Tatar Edebiyatında Realizmin etkisi büyüktür. Fakat bunun yanında diğer akımlar da yazılan eserlerde kendilerini göstermiştir. Bu dönemin en belirgin özelliği olarak, bu zamandaki Sosyalist hareketi gösterebiliriz. Sosyalist hareket hem Rusya'yı hem de ona bağlı olan bütün devletleri etkiler. Rus topraklarında yaşayan halklar ilk defa, kapitalizm, sosyalizm ve özgürlük gibi kavramlarla tanışır ve genci, yaşlısı, zengini, fakiriyle herkes meydanlarda toplanır. Sosyalizmi savunanlar bir çok yerde nüfuz bölgeleri oluştururlar, çeşitli faaliyetlerde bulunurlar ve bu çalışmalara en çok katılan sınıf ise işçi sınıfı olur. Bütün bu insanların faaliyetleri sonucunda Rusya'da yeni gruplar, yeni düşünce akımları ortaya çıkar.

Sonuç

19. yüzyılın başlarında ortaya çıkan "Maarifetçilik Hareketi", Tatar Edebiyatı başta olmak üzere bütün sanat dallarına etki eden bir aydınlanma hareketi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tatar Edebiyatının çeşitli dallarında bu hareketin etkisi ile eserler verilmiş, çok önemli açılımlar sağlanmıştır. 20.

Yüzyılın başlarında ise Maarifetçilik Hareketinin etkisiyle aydınlanan Tatar edebiyat ve sanat adamları Avrupa'daki fikir ve sanat akımları ile daha yakından ilgilenmişler, değişik sanat akımlarının etkileriyle özgün eserler vermişlerdir.

KAYNAKÇA

Abdullin Y., Heyrullin Y., "*Merceni mirasın öyrenü turında*", No 10, Kazan utları, 1976.

Ahmetzyanov, Y; "*Mardjani: uçyoniy, mıslitel, prosvetitel*", Kazan, 1990.

Gaynullin, Möhemmet; *Tatar Maarifetçilik Edebiyatı*, Kazan, 1979.

Ehmedullin, Azat; *Dörislikke irişü yolında*, Kazan, 1993.

Gaynullin, Möhemmet; *Tatar Maarifetçilik Edebiyatı*, Kazan, 1979.

Hatipov, F; "*Tenkıydi realizm bulganmı?*" Miras, No 10, 1997.

Kursavi, Abdünnasır; *EI-irsade ih gıvbad*, Kazan, 1903.

"*Milli Matbugatımız*", İdil, 1911.

Mehmudov, Henüz; İlalova, İltani; Gıyzzet, Bayan; *Oktvabrge Kaderge Tatar Teatrı*, Kazan, 1988

Tatar Edebiyatı Tarihi, C II, Kazan, 1985.

Usmanov, Mirkasıym; *Zavetnaya meçta Husaina Faizhanova*, Kazan, 1980.

Voliski Vestnik, 1898.

Yusupov; "*Sigabutdın Mardjani kak istorik*", Kazan, 1981.